

“Artilleriyanın Allahı” - Əliağa Şıxlinski

“Sizə tam artilleriya generalı böyük hərbi mütəxəssis Əliağa Şıxlinskiyə həbs edib ÜFK-nin Qafqaz idarəsinin istənilən şəxsi vasitəsilə Moskvağa göndərməyi təklif edirəm”.

Hərbi İnqilabi Şuranın üzvlərindən birinin 11-ci ordunun Xüsusi Şöbəsinin rəisi Pankratov 10 may 1920-ci il, 382 sayılı bu müraciəti məmnuniyyətlə yerinə yetirildi. “Böyük hərbi mütəxəssis olduğu etiraf edilən general Əliağa Şıxlinski həmin günlərdə qırmızı ordunu onun kimi nadir hərbi dühaların köməyi ilə nizami qoşun hissəsinə çevirməyə çalışan bolşeviklər tərəfindən həbsə alındı və Azərbaycanın böyük sərkərdəsi, müstəqil dövlətin müdafiə naziri olmuş tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarovla birlikdə Moskvağa göndərildi.

Ancaq bu iki müxtəlif hadisənin baş verdiyi zaman kəsiyində onu sovet hakimiyyəti əleyhinə əksinqilabi fəaliyyətdə, Gəncə qiyamında iştirakda suçlayaraq, istintaq altında saxladılar. 55 yaşlı general həbsxana şəraitində komandanlığında çavuş olmağa ləyaqəti çatmayan dününəki qaragüruh nümayəndələri tərəfindən heysiyyətə toxunan sorğu-suala tutuldu.

Belə günlərdən biri. 1920-ci ilin 31 mayı. İstintaq-arkiv işindəki həmin tarixdə tərtib edilmiş Protokoldan aydın olur ki, Əliağa Şıxlinski may ayının 31-də işlə bağlı şahid qismində dindirilib: “Çevrilişdən sonra Gəncə ilə danışıqlar aparılırdı. İnqilabi Komitə məsələyə kəskin yanaşırdı, onlar tərəfindən əmr olunmuşdu ki, telefon vasitəsilə əməliyyat göstərişləri verilməsin. Danışıqları diviziya komandiri C.Şıxlinski və onun adyutantı Əfəndiyev aparırdı. Mən C.Şıxlinski ilə bir dəfə şəxsi məsələmə görə (24.05) söhbət etdim. O soruşdu ki, nə vaxta qədər ehtiyata təyin edilib. Bilmək istəyirdi əşyalarını Gəncədə qoysun, yoxsa özü ilə götürsün. Novruzov çevrilişdən bir neçə gün sonra raport yazmışdı. Ona getməyə icazə verildi. C.Şıxlinski telefonla məlumat verdi ki, gürücü zabitlər istefa veriblər və İvorin bütün gürcüləri həbs etmək göstərişi verib. Sonra da bütün zabitlərə elan edib ki, kim xidmət etmək istəmirsə, qoy silahını qoyub getsin... Bizə İrevandan xəbər verdilər ki, əvvəl diplomatik nümayəndə (Haqverdiyev), sonra parlament üzvləri Camalbəy Qasımbəyov və Kazımbəyov bizdə Qərargahda Şıxlinski, Şahtaxtinski, Qədimov və fəmilialarının müəyyənləşdirilməsi mümkün olmayan üç rus satqın var...”

Azərbaycanda milli ordu quruculuğunda böyük xidmətlər göstərmişdən başqa general daha hansı “günahlar”ın sahibi idi. Bolşevik orqanının tam məxfi qriffli “Agentura məlumatından çıxarışı”nda bu “günahlar belə sıralanıb: “tam artilleriya generalı, hazırda Az. SSR hərbi-dəniz komissarının müavini Əliağa Şıxlinski:

1)1917-1918-ci illərdə sovet hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi hissələr yaratmaqda fəal iştirak etməkdə;

2)1920-ci ildə qırmızı orduya qarşı cəbhə yaradılmasında ciddi cəhd göstərməkdə;

3)Fürsətdən istifadə edərək hərbi-dəniz komissarının etimadını qazanmış, fəhlə-kəndli hakimiyyətinin Gəncə və Gürcüstandakı düşmənləri ilə gizli əlaqə saxlamaqda davam etməkdə;

4)Sovet hakimiyyətinə rəğbət göstərən bütün Azərbaycan zabitlərinin həbs almaqda və həbs edilməsinə yardım etməkdə;

5)15-17 mayda çevrilişdən sonra çox mühüm əhəmiyyətə malik olan Könüllü ordu sənədlərinin məhv edilməsində iştirak etməkdə;

6) Mayın 25-də Gəncədəki üsyan barəsin-

də xəbəri olmaqda və onun təşkilatçıları ilə əlaqəsi saxlamaqda ittiham olunmuşdur.

Bu ittihamların hər biri qaniçən rejim qullarının fikirləşmədən istənilən şəxsi divara dayayıb güllələməsi üçün kifayət edirdi. 1917-1918-ci illərdə sovet hakimiyyətinə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi hissələr yaratması və 1920-ci ilin aprel çevrilişi ərəfəsində qırmızı ordunun Azərbaycana müdaxiləsinin dayandırılması istiqamətində işlər görülməsi kimi bu gün hər bir vətənpərvərdə qürur hissi doğuran, generala bəslənən məhəbbəti qat-qat artıran ittihamlar isə nəinki müttəhimin özünün, bütün nəslinin məhv edilməsi üçün yetərli idi. Sovet hakimiyyətinin düşməni sayılmaqdan, qırmızı orduya qarşı çıxmaqdan daha dəhşətli bir günah ola bilərdimi? Əsla təsadüfi deyildi ki, generalın bu sahədəki fəaliyyətinin aşkarlanması və dəqiqləşdirilməsi məsələsinə Az.FK-nin sədri Pankratov kimsəyə etibar etməmiş, özü üzərinə götürmüşdü.

Həmin Protokol bu sözlərlə başlayır: “1920-ci il iyun ayının 1-də mən, Azərbaycan Fövqəladə Komissiyasının sədri Pankratov tərəfindən həbs edilmiş general Şıxlinski dindirilib.

Şıxlinski bəyan etdi ki, hələ Qırmızı Ordunun gəlişindən əvvəl Azərbaycan hüddullarında Yusifbəyov hökuməti tərəfindən sərhədlərin hər hansı qoşun, o cümlədən Qırmızı ordunun müdaxiləsindən qorunması barədə qərar qəbul edilmişdi. Ancaq Qırmızı orduya qarşı çıxmağa silah və əsgəri güc kifayət etmədiyi və mümkün olmadığı üçün parlament iclasında vətəndaş müharibəsinin qarşısının alınması məsələsi qoyulmuşdu. Bu məsələnin müzakirəsi zamanı aydın oldu ki, kommunist fraksiyasından başqa parlamentin heç bir fraksiyası öz üzərinə Azərbaycanda kortobii hərəkətlərin qarşısını almağı götürmədi. Onlar öz ultimatumlarında hakimiyyəti təhvil verməyi tələb etdilər. Azadlığa təminat alan hökumət (bolşeviklərin təminatı bütün milli hökumət üzvlərinin, o cümlədən general Əliağa Şıxlinskiyə repressiyaya məruz qalmaları oldu) öz səlahiyyətlərindən əl götürüb bu səlahiyyətləri kommunistlərə verdi. Azərbaycanın müdafiəsi məsələsi hökumətdə dəfələrlə qaldırılmışdı. Ancaq sonuncu dəfə bu məsələ silahın çatışmaması və dəniz qüvvələrinin olmamasına görə çətinləşmişdi. İngiltərəyə göndərilən sorğuya cavab alınmışdı ki, Azərbaycan hökumətində qalmış silah ehtiyatı, onun say tərkibi və zəruri tələbatı barədə məlumat verilsin. Uzun cəhdlərdən sonra qırmızı ordunun Qafqaza irəliləməsinin dayandırılması fikrinə gəldiyi üçün Antanta Azərbaycan hökumətinə zəruri silahları vermək qərarına gəldi. Bütün sadə bir səbəbə görə - qırmızı ordunun təcili hərəkəti ilə yerinə yetirilməmiş qaldı.

Azərbaycan hökumətinin Dağıstan tərəfdən sərhədi möhkəmləndirməsi, yaxud Sovet Rusiyası ilə əlaqə yarandıqda sərhədlərlə bağlı müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsinə çalışılması qəribə mövqə nümayiş etdirməkdən başqa bir şey olmazdı. Hələ Könüllü ordunun tərkisilahlı edilməsi və silahın alınması zamanı hökumətdə tərkisilahlı edilmiş zabitlərdən istifadə olunması fikri yaranmışdı. Bu barədə rəsmi qərar yox idi, ancaq məsələ özlüyündə həll edilmişdi. Hərbi nazirlik onları qəbul etməmişdi, ancaq hökumət tərəfindən bir neçə vədə əsasən bəzi adamlar qəbul edildilər, baxmayaraq ki, rəsmi şəkildə Azərbaycan ordusunun tərkibinə daxil olmadılar. Polkovnik Qluxaryev və yüngül top bateriyasında xidmət edən digər zabitlərlə də belə oldu. Bu batereya mümkün olduğu halda bolşeviklərin çıxışlarının qarşısını almaq üçün ezam olunmuşdu...

Ancaq çevriliş yolu ilə hakimiyyəti ələ keçirmiş bolşeviklər ona ciddi ehtiyac duyduqları üçün həbs olunmasına baxmayaraq, generalı ən azı müyyən müddət başqa milli hökumət üzvlərinin taleyinə yazılmış amansız qərar gözləmədi. Onun xeyrinə olan digər, əsasən subyektiv amillər də vardı. Bunlar arasında generalın N.Nərimanov kimi himayədarının olması, onun çevrilişdən az sonra Ç.İldırım kimi nüfuz sahibi ilə bir yerdə işləməsinin və s. əlaqələrini göstərmək mümkündür. Ona qarşı irəli sürülən son dərəcə ağır ittihamlara baxmayaraq, sağ saxlanılması və mərkəzə xüsusi məqsədlə yola salınmasının bizə məlum olmayan digər səbəblərinin mümkünlüyünə şübhə ilə yanaşsaq da, bunu tamamilə istisna da etmərik.

Yəqin yuxarıda sadaladığımız amillərlə əlaqədar idi ki, onun verdiyi ifadədə özünümüdafiə çarələrindən daha çox arxayınçılıq, sanki nəyəsə ümidli olması görünməkdədir: “...Həmin batereyanı hərbi məkətbə qarnizon komandirinin müavini general Usubbəyov yerləşdirmişdi. Bu sahədə keçiri-

lən bütün tədbirlərdən onun sözsüz xəbəri olmalı idi. Gürcü zabitləri barədə nə qədər düzgün məlumatlandırılmışam, bilmirəm. Cavan Şıxlinski tərəfindən İnqilabi Komitəyə hərbi komissar Çigiz İldırma telefonla məlumat verilmişdi ki, gürcü zabitləri istefa vermişlər və İldırımın əmri ilə zabitlər həbs olunmuşlar. Bu əmr İldırımın Hüseynovla və başqaları ilə məsələnin müzakirəsi nəticəsində qəbul edilmişdi. Bu müzakirələrdə mən iştirak etmədim, ancaq o zaman təsadüfən İnqilabi Komitədə olmuşdum. Mənim fikrim belə idi ki, onları mane olan şəxslər kimi təcrid etmək, bununla da təhlükəni aradan qaldırmaq lazımdır. Hərbi komissarlıqda olan əsgərlər tərəfindən gəmidən tapılmış sənədləri müəyyən etmək üçün mən Qaytabaşıya tapşırıq verdim və indi hərbi komissarlığın kvartirneystr şöbəsində xidmət edən podporuçik Qulubəyovu ona köməkçi təyin etdim. Bu sənədlər Denikin ordusunun Azərbaycanda casusluq fəaliyyətinin açılması baxımından əhəmiyyət kəsb edirdi. Orada bu sahədə iş görmüş çoxlu adamların soyadları vardı və həmin adlar barəsində məndən başqa Qaytabaşı, Karqanteli və Qulubəyov da bildirildi. General Mehmandarov da bildirdi. Bu sənədlərin sonrakı taleyi belədir - mənim göstərişimlə onlar məhkəmə şöbəsinə verilməli idi, ancaq sonradan general Qaytabaşı mənə mürüzə etdi ki, sənədlər Fövqəladə Komissiyaya verilib. Sənədlərin sonrakı taleyi mənə məlum deyil. Həmin casuslara gəlinə, onlar arasında Mazayev və daha iki nəfər var idi, hər üçü mənim tərəfindən həbs olunub və komendantlıqda həbsdə saxlanırdılar.

1-ci Tatar, 2-ci Qarabağ qoşunlarının və 3-cü Şəmkir alayının Gürcüstan cəbhəsinə atılmasına gəlinə heç nə deyə bilmərəm, çünki bunların heç biri ilə bağlı mən əmr verməmişəm. Mən ancaq demişəm ki, əgər köməklik göstərmək mümkündürsə, bunu yaxın olduğu üçün güman ki, Gəncədən etmək olar. Ancaq mən eyni zamanda demişəm ki, bu təhlükəlidir, çünki erməni sərhədi ilə yaxındır və Gəncə üçün təhlükə yaranabilir... 1 iyun 1920-ci il Ə.Şıxlinski.”

“Elm” nəşriyyatının 1997-ci il tarixli məcmuəsində Əliağa İsmayıl oğlu Şıxlinskiyə (1865-1943) qısa tərcümeyi-hal qeydlərində yazılır: “Tiflis hərbi gimnaziyasının və Mixaylovski artilleriya məktəbinin (Peterburq) bitirmişdir. Rus-yapon müharibəsinin (1904-1905) iştirakçısı, Port-Arturun müdafiəsində batereyaya komandirlik etmişdir. Döyüş ordenləri ilə təltif olunmuşdur. Çarskoselsk artilleriya məktəbində oxumuş və burada dərslər demişdir (1906). 1910-cu ildən etibarən artilleriya diviziyasının komandiri olmuş, sonra yenidən pedoqoji fəaliyyətə qayıtmışdır. Birinci dünya müharibəsinin iştirakçısı kimi müxtəlif komandir vəzifələrində olmuşdur. 1914-cü ildə general-mayor, 1917-ci ildə general-leytenant rütbəsi almışdır. 1917-ci ilin noyabrında istefaya çıxmışdır. Həmin il noyabrın 15-də Qafqaza qayıdaraq bir ay sonra Azərbaycan korpusunu formalaşdırmağa başlamışdır. Zaqafqaziya Komissarlığının sədri 11 dekabr 1917-ci ildə F.X.Xoyskinin 1917-ci il noyabrında hazırladığı qətnamə layihəsi əsasında “Zaqafqaziya Müsəlman kol ordu təşkil etmək haqqında” 7 bəndlik qətnamə qəbul etmişdi. Həmin qətnaməyə əsasən dekabrın 19-da 5 və 7-ci Qafqaz nişançı firqələrindən ibarət olan 6-cı ordu korpusunun müsəlman Korpusu (qoşuldu) ilə əvəz edilməsi barədə Qafqaz cəbhəsi qoşunlarının baş komandanı tərəfindən əmr verilmiş, komplektləşdiriləcək Korpusun komandiri vəzifəsinə general-leytenant Əliağa Şıxlinski təyin edilmişdi.

Azərbaycanlılardan ibarət olan bu korpusun yaradılması ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Silahlı Qüvvələrinin bünövrəsi qoyulmuşdur. Ə.Şıxlinski “Xatirələrim” memuarında bu barədə yazırdı: “Tiflisə qayıtdıqda, müvəqqəti olaraq mənə korpus komandanlığı həvalə olduğu barədə əmr oxudum. Öz xalqımın, baş verə biləcək xaricə təzyiqlərdən və daxili qarışıqlıqlardan özünü qorumasına xidmət etmək arzusu ilə korpus təşkil etməyi qətd edib, Tiflisdə öz qərargahımı düzəltməyə başladım... Dekabrın otuz birində mən öz qərargahımın ilk heyəti ilə Gəncəyə getdim ki, orada hissələrin təşkil edilməsinə məşğul olum”.

Azərbaycan hökumətində hərbi nazirin müavini vəzifəsi postunu tutmuşdur. 1919-cu ilin iyulunda tam artilleriya general rütbəsi verilmişdir. 1920-cü il 9 martda ilk dəfə onun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Silahlı Qüvvələrində Azərbaycan Qızıl Aypara Cəmiyyəti təsis olunmuşdur. 1920-ci ilin avqustunda N.Nərimanovun təklifi ilə S.Mehmandarovla birlikdə Moskvağa göndərilmişdir. 1921-ci ilin payızından Bakıda olmuşdur. Hərbi məkətbədə dərslər demişdir. “Qısa rus-türk hərbi lüğəti”ni (1926) tərtib etmişdir.

Əliağa Şıxlinski rus-yapon və birinci dünya müharibəsi cəbhələrində sərkərdəlik

qabiliyyəti və rəşadət nümayiş etdirmiş hərbi xidməti idi. Onun döyüşlərdə göstərdiyi böyük şücaət qeyri-millətlər, o cümlədən ruslar tərəfindən dəfələrlə etiraf olunmuş, təkə Port-Arturun müdafiəsinə görə 6 orden almışdır. O, qazandığı xidməti uğurlara və döyüş əməliyyatlarında göstərdiyi komandirlik məharətinə görə, həmçinin “İgidliyə görə” sözləri yazılmış qılınç, 4-cü dərəcəli Anna ordeni, Qızıl qılınç nişanı, qılınç və bantla birgə Vladimir ordeni, üzərində “İgidliyə görə” sözləri yazılmış qızıl silah və Georgi ordeninin 4-cü dərəcəsi ilə təltif olunmuşdur. 1908-ci ilin noyabr ayının 25-də ona vaxtından qabaq polkovnik hərbi rütbəsi verildikən əla xidmət göstərdiyi xüsusi vurğulanmışdı.

Port-Artur döyüşlərinin şahidləri rus yazıçıları - Aleksandr Stepanovun “Port-Artur” və “Zvonaryovlar”, Trofim Borisovun “Port-Arturçular” romanlarında Əliağa Şıxlinski və Mehmandarovun qəhrəmanlıqları barədə böyük hərarət və məhəbbətlə söhbət açılıb.

Təsadüfi deyildi ki, çarizmin süqutundan sonra Cənubi Qafqazın idarəçiliyi məqsədilə yaradılmış Zaqafqaziya Komissarlığı azərbaycanlılardan ibarət ilk hərbi birləşmənin komplektləşdirilməsi vəzifəsini general-leytenant Əliağa Şıxlinskiyə həvalə etmişdi. Komissarlığın 1917-ci il dekabrın 11-də verdiyi dekretə əsasən yaradılacaq Müsəlman Korpusunun komandiri təyin olunması bu böyük insan və haqiqi sərkərdənin Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin təşkili sahəsində gələcək fəaliyyətinin başlanğıcı idi. Korpusun qərargahı Tiflisdə yerləşdiyindən 1917-ci ilin dekabrı, 1918-ci ilin əvvəllərində onun təşkili ilə bağlı bütün işlər bu şəhərdən rəhbərlik edilirdi. Korpusun qərargahına aşağıdakı struktur bölmələr daxil idi: ümumi qərargah, ləvazimat rəisi xidməti, topçu müfəttiş xidməti, istehkam rəisi xidməti, oberkvartirneystr xidməti, növbətçi zabit şöbəsi, tibb xidməti və baytar həkimi xidməti.

Əliağa Şıxlinskiyə milli Silahlı Qüvvələrimizin formalaşmasındakı xidmətlərindən daha bir yarpaq. Müsəlman Korpusunun təşkilində çətinliklərdən biri də aşağı rütbəli milli zabitlərin çatışmaması ilə əlaqədar idi. Bu problem aradan qaldırılmasına çalışan Korpus komandanlığı çıxış yolu kimi Bakıda aşağı rütbəli milli zabit kadrları hazırlayacaq hərbi məkətbənin açılması məsələsinə qaldırılmışdı. Həmin məqsədlə Korpusun komandiri Ə.Şıxlinski və qərargah rəisi polkovnik Mençukov 1918-ci il fevralın 6-da Qafqaz cəbhəsi qoşunlarının Baş komandanına raportla müraciət etmiş, Bakıda 1-ci Müsəlman diviziyasının nəzdində milli hərbiyyə məkətbənin açılmasına razılıq verilməsini xahiş etmişdilər. Qafqaz cəbhəsi qoşunları baş komandanlığının raportu müsbət cavabına, belə bir hərbi məkətbənin açılmasının məqsəduyğun saymasına baxmayaraq, təşkilatı məsələlərin uzanması və bölgədə baş verən hərbi-siyasi proseslər nəticəsində milli hərbiyyə məkətbənin fəaliyyətə başlaması yalnız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qurulmasından sonra mümkün oldu.

Əliağa Şıxlinskiyə bilavasitə müstəqillik dövründə Azərbaycanda hərbi nazirliyin və milli ordunun təşkilində göstərdiyi xidmətlər barədə də çox yazılıb. Uzun müddət hərbi nazirin müavini olmuş məşhur general gənc dövlətin etibarlı müdafiəsi ilə bağlı məsələlərin həllində yorulmaq bilmədən çalışmış, Azərbaycan ordusunu yüksək döyüş qabiliyyətinə malik səviyyəyə çatdırılmasında şəxsi təcrübəsini, bütün biliyini və səyini əsirgəməmiş, gələcək hərbi kadrların və mütəxəssislərin hazırlanmasına da unutmamışdır. Hərbi nazirliyin müvafiq strukturlarının formalaşdırılması kimi son dərəcə mühüm iş Səməd bəylə yanaşı, həmçinin onun şəxsi qayğısı və gündəlik nəzarət altında həyata keçirilmiş, artıq 1919-cu ilin ikinci yarısında bu hərbi qurum nəinki həmin, hətta hazırkı dövrün tələblərinə tam cavab verən bir orqana çevrilmişdi. Ə.Şıxlinskiyə hökumətin bütün dairələrində, ölkə rəhbərliyi səviyyəsində nüfuz sahibi olması yalnız bu fəaliyyətinin deyil, həmçinin onun istənilən məsələyə ümumdövlət mənafeyindən yanaşmasının, Azərbaycan naminə kimsəyə güzəştə getməməsinin nəticəsi idi. Ancaq o, bəzən belə yüksək hörmət və nüfuz sahibi olmasından başağrısı da çəkib, əsəb və gərginlik də keçirib. Arxiv-istintaq işində saxlanılan sənədlərdən biri buna şahidlik edir. Ə.Şıxlinski hökumət səviyyəsində söz sahibi olmasından narahatlıq keçirən şəxslərin yaydıqları şayiələrə cavab olaraq Qazax general-qubernatoru Əmir Xan Xoyskiyə yazırdı:

“Əziz Əmir Xan” Qəzətdə təqribən aşağıdakı məzmununda material gedib: “Qazaxdan provakasiya xarakterli şayiələr eşidilir ki, guya general Əliağa Şıxlinski, doktor Qarabəyov və Qarabağ general-qubernatoru hakimiyyəti ələ keçirmək üçün hərbi çevriliş etmək barədə düşürlər...”

Sorğular göstərdi ki, bu barədə Siz, Ömər Faiq Əfəndi və Parlamentin üzvü Mustafa Vəkilovla danışırsınız. Siz özünüz bilirsiniz yüksək hərbi mənəbli hərbi adam üçün belə sui-qəsdlərdə iştirak etmək necə ağır cinayətdir. Cəmi bir dəfə mənə Sizi görmək nəsib olub və mən öminəm ki, tutarlı əsas olmadan Siz mənə qarşı belə ittiham irəli sürməzdiniz: görünür, Siz özünüz bu barədə etibar etdiyiniz adamdan eşitmisiniz. Sizdən xahiş edirəm təcili surətdə mənə, Sizə tendensiyalı, tamamilə yalan xəbəri kimin dediyi barədə məlumat verəsiniz, bununla mən özümə qarşı qərəzli böhtanın kökünü kəsə və günahkari məsuliyyətə cəlb edə bilərəm. Sizə hörmət edən Ə.Şıxlinski”.

Ə.Şıxlinski Azərbaycanda zabıt kadrlarının çatışmadığı bir dövrdə keçmiş çar ordusunda xidmət etmiş azərbaycanlıların, xüsusilə zabıtların vətəne qayıtmaları və milli hərbi hissələrdə yerləşdirilmələri ilə bağlı az iş görmüşdür. O, nəinki azərbaycanlıların, hətta vaxtilə hərbi qulluq illərindən yaxşı tanıdığı bir sıra digər xalqların nümayəndələrinin hərbi quruculuq proseslərinə cəlb edilmələri üçün şərait yaratmışdır. Əmir Xan Aşağıdakı məktub məhz onun belə xeyirxahlıqlar göstərməsindən xəbər verən daha bir sənəddir.

“Çox hörmətli Əliəğa! Mən bu gün keçmiş rus ordusundan xidmət yoldaşım və dostum tam artilləriya generalı Mehmandarova məktub yazdım. Əliəğa sənə qarşı da eyni hisslərlə müraciət edirəm, mənə Azərbaycan ordusunda hansısa vəzifə verəsiniz. Mən Könüllü orduda kiçik bir vəzifə - kazak briqadasının komandiri vəzifəsi tuturdum. Mən ailəmi dolandırmaq naminə hər cür vəzifə ilə kifayətlənərəm. Siz bilirsiniz mən hər cür vəzifənin öhdəsindən gələ bilərəm və Azərbaycan Respublikasına sədaqətlə xidmət edəcəyim barədə and içə bilərəm. Həyat yoldaşım və qızlarım Vera və Nadejda Sizə, Əliəğa və həyat yoldaşımız - Nigar xanıma səmimi salam göndərirəm. Sizə sədaqətli olan V.İrmanov. 31 mart 1920-ci il, Kutaisi şəhəri”.

Zəngin bir ömür tarixçəsinə malik general Ə.Şıxlinski millətin başını ucaldan şəxsiyyətlərdəndir. 1920-ci il avqust ayının 1-də V.İ.Leninə yazdığı məktubda “Şıxlinski Nikolay ordusunda artilləriyanın Allahı sayırdı, “onlar hərbi mütəxəssislər olmaq etibarını ilə əvəzsizdirlər”, deyən N.Nərimanov qətiyyətlə mübaligəyə yol vermirdi. General Əliəğa Şıxlinski nəinki döyüş əməliyyatlarında, həmçinin nəzəri baxımdan artilləriyanın Allahı idi. Onun 1910-cu ildə Peterburq yaxınlığında Luqa şəhərində V.M.Kuroçkinin yeni mətbəəsində çapdan çıxmış “Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi” adlı kitabı minlərlə artilləriyaçının yetişdirilməsində əvəzsiz mənəbe olmaqla yanaşı, bu elm sahəsində çox yüksək elmi dəyərə malik bir əsərdir. Belə ki, Əliəğa Şıxlinski artilləriya tarixində ilk dəfə gözə görünməyən hədəfə toplardan atəş açmaq texnikasını işləyib hazırlamış və onların təkmilləşdirilməsi işinə yeniliklər gətirmişdir. Ömrünün ahlı çağlarında Bakı qarnizonunun hərbi elmi cəmiyyətinin sədr müavini işləyib. “Səhra toplarının cəbhədə işlədilməsi” adlı artilləriyaçılar kadrların hazırlanmasında dəyərli mənəbe olan əsəri, eləcə də “Gələcək müharibədə toplar”, “Topların dağlıq yerlərdə atəş xüsusiyyəti haqqında”, “Alay topları haqqında” və s. hərbi elm üçün böyük əhəmiyyəti olan silsilə mühazirələr oxumuşdur. Artilləriya atəşinin aparılmasında məşhur “Şıxlinski üçbucağı”nın böyük rolu düşünün bir sıra ölkələrinin tanınmış hərbi mütəxəssisləri tərəfindən etiraf edilmişdir. Belə ki, “Şıxlinski üçbucağı” təkcə rus artilləriyasında deyil, Fransa, İsveçrə, Norveç və Avstriya artilləriyalarında da böyük şöhrət qazanmışdır. “Üçbucağı” ətrafı şərh və yazılışı ilk dəfə 1912-ci ildə çap olunmuşdur. O, həmçinin hava hədəflərini vurmaq üçün atəş qaydalarının hazırlanması, alay və batalyon toplarının yaradılması kimi gərəkli hərbi ideyaların müəllifi idi. Əliəğa Şıxlinski həmçinin “Rusca-azərbaycanca qısa hərbi lüğətin ilk yaradıcısıdır. 1926-cı ildə “Azərbaycan hərbi redaksiyasında nəşr edilmiş lüğət doğma dilimizdə hərbi nizamnamələrin hazırlanmasında, hərbi elmi ədəbiyyatın tərcüməsində xüsusi rol oynayıb.

Əliəğa Şıxlinski öz hərbi və bədii əsərlərini sadə, oxunaqlı dildə yazmasını onun çoxsahəli istedadının başlıca xüsusiyyətlərindən hesab edən görkəmli Azərbaycan filosofu Heydər Hüseynov EA-nın “Xəbərlər məcmuəsi”nin 8-ci sayında 1945-ci ildə yazırdı: “Əliəğa Şıxlinski dünyada şöhrət qazanmış rus topçuluq elmi sahəsində kəşflərlə tanış olmaqla yanaşı, dil və ədəbiyyat məsələləri ilə də yaxından məşğul olurdu. O, Azərbaycan dilini təkmil bilirdi. İslah ifadə quruluşu, yeni söz yaradıcılığı ilə ciddi məşğul olmuşdur”.

Əliəğa Şıxlinski öz xatirələrini Heydər Hüseynovun məsləhətilə qələmə almışdır. Əliəğa Şıxlinski atası Şıxlinski nəsli ilə ilk savadlı adam İsmayıl ağa olub. O, hərbi işə də meyl göstərmiş, süvari dəstəsinin tərkibinə daxil edilmişdi. 1804-cü ildə Qazax-Dilcan yolu üstündə şahzadə Abbas Mirzənin qoşunlarını məğlub edən süvari dəstəsinin üzvlərindən biri olması dediklərimizə əyani sübutdur. Məhz atasının yolu ilə gedən Əliəğa

Şıxlinski nəsli Avropada təhsil alan ilk şəxs olub və hər sənətində ondan neçə mərətbələrlə yüksəklərə ucalıb. Yeri gəlmişkən, Əliəğa Şıxlinski qardaşı da süvari zabiti adı alıb.

Şıxlinski nəsli məlum olan ən birinci nümayəndəsi Ağdodaq Məmmədəğa 16-cı əsrdə Qazax qəzasında ad çıxarmış şəxs imiş. Ulu babalarından Əli Qazax oğlu çox dəli-

dolu, igid bir adam olub.

Əliəğa Şıxlinski Molla Vəli Vidadinin nəvəsi idi. Şıxlinski nəsli çapdan çıxmış başqa məşhur şairlərdən biri aşıq şəri və klassik üslubda yazıb-yaratmış Kazım ağa Salikdir. Şəcərədən gələn bu fitri istedad nəslin bir çox başqa nümayəndələrinin, o cümlədən onun özünə də təsirli qalmamışdı. Əliəğa Şıxlinski ara-sıra yaradıcılıqla məşğul olmuş, gözəl şeirlər yazmışdır.

Onun həyat yoldaşına, ilk azərbaycanlı hərbi şəfqət bacısı Nigar xanıma yazdığı “Ey sevdiyim, ey dilruba” şəri doğrudan da, istedad sahibi olduğunu göstərir.

Ey sevdiyim, ey dilruba, Səbrim, qərarım-san mənim

*Səd mərhəbə, səd mərhəbə
Nə türfə yarımın mənim...
Mənim baharda bülbulüm.
Mənim qızılca sünbülüm Gülşəndələrdə
zarif gülüm Bağlarda barımın mənim.*

Nigar xanım Əliəğa Şıxlinski anası Vidadinin nəvəsi Şah Yəmənin xanının emisi oğlu Hüseyn Əfəndi Qayıbzadənin qızıdır. Əliəğa Şıxlinski təhsilini Tiflisdə sonra qayınatası olan Hüseyn Əfəndinin yanında almışdır. O, Nigar xanımla 1909-cu il oktyabr ayının 27-də ailə həyatı qurub. Nigar xanım 1931-ci il 15 avqustda vəfat edib.

Klassik ədəbiyyatı gözəl bilən Əliəğa Şıxlinski həm də öz gənc müasirləri S.Vurğun, O.Sarıvəllinin şeirlərini rus dilinə tərcümə etmişdir. S.Vurğun “Böyük ədib”, “Sədaqət”, O.Sarıvəllinin C.Cabbarlının ölümünə həsr etdiyi “Yaşar şeirləri” tərcüməsi arxivində qalıb. C.Cabbarlı yaradıcılığına onun xüsusi məhəbbəti olub. Bunu “Zabitin yaddaşı” dəftərçəsindəki qeydlərdən aydın görmək olar.

Ədəbiyyatla yanaşı, digər elm sahələrinə də xüsusi maraq göstərən Əliəğa Şıxlinski yüksək intellekt sahibi, əsl ziyalı idi. Onun son dərəcə gözəl dildə və üslubda yazılmış “Xatirələrim” əsəri həm Azərbaycan hərbi tarixinin çox mühüm bir dövrünün öyrənilməsi baxımından son dərəcə böyük əhəmiyyətə malikdir, həm də bir sənət əsəri kimi qiymətlidir. “Xatirələrim” SSRİ EA-nın Azərbaycan filialı tərəfindən rus və Azərbaycan dillərində 1944-cü ildə çap olunmuşdur. Əliəğa Şıxlinski dövrünün Səməd bəy kimi hərbi dühalarının və bir sıra digər istedadlı sərkərdələrinin ilk portret cizgilərini yaratdığı xatirələrini görkəmli filosof H.Hüseynovun məsləhəti və onun birbaşa köməyi ilə ömrünün ahlı çağında qələmə almışdır. Son nəfəsinə qədər vətəne, millətə sədaqətlə xidmət göstərmiş bu nadir şəxsiyyətin həmin əsəri onun Azərbaycana sonuncu övladlıq borcu olmuşdur. Hərbi memuarlar sırasında layiqli yer tutan “Xatirələrim” hələ Azərbaycanın neçə hərbi nəsli yetişdirilməsində əvəzsiz mənəbələrəndən biri olacaq, türk balaları üçün mərdlik, kişilik məktəbinin əbədi kitabı kimi yaşayacaqdır.

Az.FK Ə.Şıxlinski kimliyini, hansı imkanlara malik olmasını yaxşı bildiyi üçün onu həbsə almaqla öz nəzarəti altında saxlamağa, beləliklə də bolşevik hərbi işinin dirçəldilməsində iştiraka məcbur etməyə çalışırdı. Bunun ən yaxşı və asan vasitələrindən biri sözsüz ki, keçmiş çar və milli Azərbaycan ordusu generalının günahkar olduğunu sübuta yetirmək idi.

FK-nın növbəti dindirməsində artıq ona qarşı irəli sürülən ittihamların konkretləşdirilməsinin müşahidə olunması bu sifarişlə bağlı idi. Onun Gəncə üsyanının təşkilində müəyyən rol oynadığına şübhə etməyən müstəntiq bu fəaliyyətin nədən ibarət olduğunu müəyyən etməyə çalışırdı: “- Sizin soyadınız Cavan Şıxlinski ilə münasibətləriniz necədir?”

Cavab: Çox mehriban, qohumluq duyğularından başqa bizim yoldaşlıq münasibətlərimiz də olub. Belə ki, cavanlıq illərimdə bir yerdə xidmət etmişik, bir komandada. Mən Yapon müharibəsində və Çin yürüşündə olarkən məzuniyyət gələndə həmişə elə məqamlar seçirdim ki, məzuniyyət vaxtı Cavanla görüşürəm. 1918-ci ildə təqribən fevralda Cavanla birlikdə Azərbaycanda xidmətə başladım.

Sual: Siz Cavadan və onun vasitəsilə neçə məktub almısınız?

Cavab: İki məktub almışam. Birini diviziyanın böyük adyutantı Əfəndiyev vasitəsilə, ikincini qol çəkməklə. Biri mənə indi kitəlimin cibində qalır.

Sual: Bu məktublarda nə barədə məlumat verilib?

Cavab: Onların məzmunu ancaq ailə münasibətlərinə aid idi. Xidmətə aid heç bir ciddi şey yox idi.

Sual: Cavan tərəfindən çətin vəziyyətə düşdüyü və şimalda bağlı sız ciddi suallara müraciət etdiyi ifadə edilmirdi ki?

Cavab: Cavan möhkəm adamdır, ideyasına inamı və iradəlidir və həmişə öz sərbəsliyini nümayiş etdirməyə çalışıb. Ancaq mənim dəlillərimlə də həmişə hesablaşmış və onlara böyük əhəmiyyət verib.

Sual: Hansı məsələlərlə balğı o sizə məsləhət üçün müraciət edib, təsədüfə, yoxsa, özünü şəxsi?

Cavab: Konkret halları xatırlamıram. Ancaq əksər hallarda taktiki məsələlərlə bağlı və s. Yaxud hansısa, göstəriş alırdı, hərdən gəlib mənimlə necə hərəkət etmək barədə bir stəkan çay süfrəsi arxasında məsləhətləşirdi. Şəxsi məsələlərlə bağlı onunla tez-tez məsləhətləşirdim.

Sual: Çevrilişdən sonra siyasi məsələlərlə bağlı danışıqlar olurdu?

Cavab: Çevrilişdən sonra nə şəxsi, nə də başqa cür Cavanla siyasi məsələlərlə bağlı söhbətimiz olmayıb. Ancaq bir dəfə Çingiz Cavanı telefonla yanına çağırdı və dedi ki, 1-ci diviziyada döyüş şəraiti yaranıb və buna görə də onu döyüş sahəsinə rəis təyin etmək lazımdır. Bununla əlaqədar Çingiz Cavanın fikrini də soruşmuşdu ki, o, yeni hakimiyyətdə xidmət etmək istəyirimi. Cavan soruşmuşdu, Əliəğanın özü yerində qalırmı. Çingiz tərəfindən Əliəğanın fikrindən asılı olmayaraq bu məsələ ilə bağlı cavab gözlənilirdi üçün Cavan müsbət cavab vermişdi. Qeyd etmək lazımdır ki, mən istəməzdim ki, təcrübəli böyük zabitlər kənarə qalsınlar, yaxşı nə varsa saxlamaq lazımdır. Mən qəti öminəm ki, sovet hakimiyyətinə uyğunlaşacaq və əla döyüş materialı verəcək və yeni quruluşa sadıq olacaq.

Sual: Cavan sizə üsyan məsələsi ilə əlaqədar müraciət etməmişdi ki?

Cavab: Güman edirəm ki, Cavan bu barədə mənə heç xəbər verməzdi. Birincisi ona görə ki, mənim xidmətə münasibətim bilir, ikincisi məni qatmağa üçün. Gəncədə üsyan olduğu barədə mən heç nə bilmirdim.

Onun günahının sübuta yetirilməsi üçün Azərbaycan ordusunun həmin dövrdə həbs edilmiş başqa bir yüksək rütbəli zabiti, casusluqda ittiham olunan İlyas Əliqulu oğlu Şahtaxtinski müstəntiq Qubin tərəfindən dindirilir. Həmin dindirilmə protokolundan çıxarırsız (1920-ci il 29 iyun) eyni qovluqda saxlanılan digər istintaq işinə daxil edilmişdir. İ.Şahtaxtinski ifadəsindən bəzi məqamları nəzərinizə çatdırırıq: “General Ə.Şıxlinski mən Azərbaycan ordusunun qərargahında xidmətdən taniyırıam. Onun sovet hakimiyyətinə qarşı münasibəti ilə əlaqədar deyə bilərəm ki, o azacıq da olsa razı deyildi, əksinə həmişə köhnə general kimi qırmızı ordunun hərdən məruz qaldığı məğlubiyyətlərə sevinirdi. Könüllü orduya qarşı Ə.Şıxlinski çox mehriban və nazakətli idi. Könüllü ordunun nümayəndələrinə qarşı bomba atılana Ə.Şıxlinski tutulmuş bolşevik terrorçuları ilə öz yavəri kapitan Çevskiyyə məmuniyyətlə bildirmişdi. “Siz eşitmisinizmi həmin yaramazları artıq həbs ediblər. Bu sözləri mən özüm eşitmişdim. Sonra qırmızı ordu Dərbənddə olarkən Ə.Şıxlinski Azərbaycan ordusu Qərargahının qeyi-nizami rotasının komandiri Kalımova emr etmişdi ki, silahlarını təmizləyib, daim Qərargahda olsunlar. Belə əmrin səbəbini

onunla izah etmişdi ki, qırmızı ordu yaxınlaşır, buna görə də bolşeviklərin Bakıda çıxışları ola bilər. Bu il aprel ayının 15-də (təqribən) mən Şuşaya Qarabağ qoşunlarının qərargahına ezam olundum. Bu vaxt hərbi nazirin vəzifəsini müvəqqəti icra edən Ə.Şıxlinskidən general Selimovun adına vəziyyətin ciddiliyi nəzərə alınaraq, Quba alayının batalyonunun, bütün Tatar atlı alayının bolşeviklərlə mübarizə üçün göndərilməsi barədə sifirteleqram gəldi. Bu teleqram mən oxudum. General Selimov cavab teleqramı göndərdi ki, Azərbaycan iki cəbhədə davam getirə bilməz. General Şıxlinski sovet hakimiyyəti dövründəki xidməti işləri barədə mən heç nə deyə bilmərəm, çünki həmin vaxtı həbsdə olmuşam”.

Növbəti dindirmələrdən biri:
Sual: Nə üçün Cavan Şıxlinski məhz Əliəğa Şıxlinskiyə müraciət edirdi?

Cavab: Ona görə ki, o, Əliəğa Şıxlinski bütün həyatı məsələlərdə yüksək nüfuz sahibi sayırdı və ona müraciət edirdi. Sual: Cavan Şıxlinski Əliəğa Şıxlinski ilə Yelizavetpolda sovet hakimiyyəti əleyhinə qarşı üsyanın təşkili və ona rəhbərlik barədə məsləhətləşirdimi?

Cavab: Əgər Cavan Şıxlinski üsyanın təşkilində iştirak etmişdisə, o, Əliəğa Şıxlinski ilə məsləhətləşməli idi. Üsyanı iştirak edənin qədər onu necə təşkil etmək barədə.

Bütün bu araşdırmalar və dindirmələrdən sonra 1920-ci il iyun ayının 29-da artıq 11-ci ordu xüsusi şöbəsinin baş hərbi müstəntiqi olan Qubin tərəfindən qərar verilir:

“Az.SSR hərbi-dəniz komissarının müavini Əliəğa Şıxlinskiin əksinqilabda ittiham olunması ilə bağlı işə baxaraq, aşkar etdim:

Keçmiş hərbi nazirin müavini tam artilləriya generalı Əliəğa Şıxlinski özünü əksinqilabı hökumətinin müdafiəsi, RSFSR qırmızı qoşunlarının Azərbaycan ərazisinə buraxılmasını üçün tədbirlər görmüş... özünün xidməti vəziyyətində istifadə edərək, dəfələrlə bərbəşə teleqram xətti və telefonla qohumu Az.SSR 1-ci piyada diviziyasının keçmiş komandiri general Cavan Şıxlinski ilə nəzarətsiz danışıqlar aparmışdır (sonuncu dəfə 24 mayda, üsyan bir gün qalmış). Bütün ciddi məsələlərdə dayısı Əliəğa Şıxlinski ilə məsləhətləşən və onu yüksək nüfuz sahibi hesab edən Cavan Şıxlinski Gəncədə sovet hakimiyyətinə qarşı çıxışların təşkilatçıları və rəhbərlərindən biri olmuşdur. C.Şıxlinskiyə məsləhətlər verməsi və onu yənləməsi halı Əliəğa Şıxlinskiin üsyanı iştirak etdiyini söyləməyə tam əsas verir. Könüllü ordunun güllələnməmiş polkovniki Qluxarevin Ə.Şıxlinskiin sovet hökumətinin devrilməsini nəzərdə tutan tezliklə yaxşı günlərin gələcəyinə ümid etməsi barədəki ifadəsi Ə.Şıxlinskiin sovet hakimiyyəti əleyhinə çıxış etməyə hazırlanması faktını təsdiq edir...”

Müttəhimin hərbi texnika (artilləriya) sahəsində zəngin biliyə malik olmasını və Qafqaz İnkilabı cəbhəsinin hərbi inqilabı şurasının üzvü Y.Orconikidzenin təklifini nəzərə alaraq, qərar gəldim: Ə.Şıxlinski işinə baxılmaq üçün ÜFK-yə göndərmək. Qərar təsdiq edilir. Xüsusi şöbənin rəisi Pankratov, 29 iyun 1920-ci il.

Əliəğa Şıxlinski Moskvaya çatdıqdan sonra onun şəxsi əşyalarını yoxlayan ÜFK Xüsusi şöbəsinin komendantlığı 1920-ci il 18 avqustda 2462 N-li qəbz tərtib edir: “Əliəğa İsmayıl oğlu Şıxlinskiin üstündən səksən iki min beş yüz rubl, 14 nikolay rublu, cib saati metal qolbağla, bir soyadlı möhür, bıçaq, dəri pulqabı, dəri bumajnik, 10 ədəd açar çıxdı”.

Əliəğa Şıxlinski bir müddət Moskvada Ali topçuluq məktəbində müəllim işlədikdən sonra Peterburqda topçuluq Akademiyasında mühazirələr oxuyur. Bir il Rusiyada yaşadığıdan sonra N.Nərimanovun xahişi ilə yenidən Bakıya qayıtmış, Bakı qarnizonunun hərbi-elmi bilik cəmiyyətində topçuluqdan mühazirələr oxumuşdur.

Ə.Şıxlinski 1943-cü ildə vəfat etdi. Dünyadan sonsuz köçməsinə baxmayaraq, bu gün onun qoyub getdiyi zəngin hərbi elmi irs vətənin neçə gənc hərbiçiləri nəsliyin yetişməsində əvəzsiz mənəbedir. Bu gün Azərbaycan ordusunun hərbi və döyüş qabiliyyətini durmadan artırmağı, millətə təmənənəsiz xidməti, mənəvi təmizliyini qorumağı öz müqəddəs vəzifəsi sayan hər bir əsgər və zabıt onun övladı, davamçısı adlanmağa layiqdir.

Moskvaya gedən Əliəğa Şıxlinski ona verilmiş Sorğu vərəqində “hərbi işə münasibəti qrafasında yazıb: “bütün ömrü boyu hərbi xidmətdə olub - könüllü şəkildə”. Bu onun bir insan kimi öz həyatının mənasını təşkil edən başlıca amili müəyyənləşdirməsi, keçdiyi ömür yolunu qiymətləndirməsi idi. Belə, Ə.Şıxlinski bütün ömrü boyu hərbi xidmətdə oldu, çar ordusunda qulluq etdiyi vaxtda da, sonra müstəqil Azərbaycanda hərbi işin möhkəm təməlinin qoyulmasında bütün varlığı ilə çalışmışda da, nəhayət sovet rejiminin ciddi nəzarəti və təzyiqi altında işləyəndə də əsl hərbiçiyə qalmaq. Əsgəri xidmətdən tam artilləriya generalı rütbəsinə qədər yüksəlmiş bu insanın həyatında, taleyində çox şey dəyişdi, yalnız xidməti borca münasibəti, dəmir hərbi nizam-intizamı dəyişmədi. Əsgər Əliəğa ilə general Əliəğa arasındakı fərq də yalnız daşdıqları çindən ibarət oldu.

*Lətif Şüküroğlu
Tarix üzrə fəlsəfə doktoru*